

## **Екологічні проблеми поводження з твердими побутовими відходами та шляхи їх розв'язання**

Проблеми утворення відходів і поводження з ними є надзвичайно гострими для України. З одного боку, природні ресурси використовують за екстенсивним принципом, що не відповідає принципам сталого (збалансованого) розвитку і призводить до виснаження мінеральних і сировинних запасів. З іншого боку, нераціональне використання ресурсів, застарілі технології й відсутність сфери вторинної переробки сприяють утворенню великих об'ємів відходів, зберігання яких потребує викупу значних земельних ділянок. Зберігання та накопичення відходів, особливо токсичних, є джерелом тривалого негативного впливу на стан здоров'я людей і якості навколишнього природного середовища.

Екологічні проблеми починаються з неприпустимо низької ефективності використання природних ресурсів. Так, за індексом природоємності (8,7) (який є інтегрованим показником споживання енергоносіїв, води, шкідливості викидів для атмосфери тощо) Україна випереджає такі країни, як Росія, Молдова та Польща, не говорячи вже про країни ЄС (для світу цей індекс прийнято за 1,0). Україна належить до країн з найвищими у світі абсолютними і відносними показниками утворення відходів.

За чинною методологією до відходів відносять тільки тверді відходи виробництва та споживання, забуваючи, що речовини, які є забруднювачами атмосферного повітря та водних об'єктів, також є відходами виробництва.

На 1991 р. в Україні було накопичено 17 млрд тонн відходів на площі в 53 тис. га, у 2000 р. їх обсяг перевищив 25 млрд тонн, а навантаження на 1 км<sup>2</sup> площі становило близько 40 тис. тонн, а у 2012 р. – ми «зберігали» вже 450726,8 тис. тон на площі понад 160 тис. га. Можна стверджувати, що за останні п'ять років відновилося стара практика господарювання – кількість відходів за рік зростала на 1 млрд тонн. Головним «виробником» відходів є гірничодобувні та переробні підприємства, які дають до 88 % всіх відходів. Така маса вторинних продуктів у перерахунку на 1 км<sup>2</sup> території України перевищує аналогічний показник для США у шість разів і втричі для держав ЄС.

У 2002 р. на організованих сховищах перебувало 2,9 млрд тонн токсичних відходів, або 4,5 тис. тонн на 1 км<sup>2</sup>. Штучно їхню кількість знизили до 1,6 млрд тонн на 1 січня 2005 р.

У 2004 р. знову відновилося тенденція збільшення викидів в атмосферу. Загальні викиди сягали 6 млн тонн, а викиди зі стаціонарних джерел – 4 млн тонн, що на 2,4 млн тонн більше, ніж у 2003 р. Гірничо-металургійний сектор економіки «викинув» понад 2 млн тонн речовин – майже половину всіх викидів зі стаціонарних джерел.

За високих темпів накопичення відходів виробництва використання вторинної сировини залишається на незмінному рівні – близько 40 %. Взагалі, важко аналізувати статистику з використання відходів і вторинних

ресурсів, тому що для цього залучають переважно «первинні» відходи, які утворюються на самих підприємствах у технологічному циклі. Навіть за такої статистики відходи вугледобування та вуглезбагачення використовують на 8 %, а відходи деревообробної промисловості – на 50 %. Так, в Україні утворено сотні великих, середніх і малих техногенних родовищ різних корисних копалин, придатних для промислового освоєння. Потенційна вартість техногенних родовищ за попередніми розрахунками обчислюється десятками мільярдів доларів США.

Незначна плата за утворення відходів, відсутність уваги до проблеми і просто низька технологічна культура стримують активне вирішення існуючих та накопичених проблем. На жаль, дуже мало підприємств намагається працювати за екологічними стандартами ISO. Теплові електростанції і промислові підприємства не мають очисного обладнання сучасного рівня, яке, наприклад, нейтралізує або використовує оксиди азоту та сірки з газових викидів. Трапляються численні випадки незаконних операцій з відходами під час транскордонних перевезень і завезення токсичних відходів на територію України.

Передбачене законами стимулювання діяльності, спрямованої на переробку відходів і розв'язання екологічних проблем, майже не задіяне. Не розвивається виробнича сфера поводження з відходами, як державна, так і приватна. Часто відходи, вартість яких уже ввійшла в ціну готової продукції, при намаганні використати їх іншими підприємствами набувають високої ціни, що робить таку «сировину» надто дорогою і неконкурентною. Зрозуміло, використання відходів потребує від їх виробника розробки та застосування додаткової технології, відповідних інвестицій тощо. Мотивації до таких кроків в Україні майже немає.

Вкрай низька плата за розміщення відходів не стимулює їхньої переробки і впровадження заходів щодо їхньої утилізації.

У містах і селищах міського типу України щороку утворюється близько 40 млн м<sup>3</sup> сміття (твердих комунальних відходів), які вивозять на 770 міських звалищ. Більшість з них заповнена на 90 % і не відповідає вимогам екологічної безпеки та запобігання забрудненню підземних вод і повітря. Жодне з цих звалищ не обладнане спеціальними водозахисними спорудами, не має захисних дамб чи стінок, відвідних каналів чи дренажної системи труб. У приватному секторі за браком системи збору відходів щорічно «народжується» 3,3 тис. несанкціонованих звалищ. Тільки 2 % побутових відходів знешкоджують на двох сміттєспалювальних заводах. Вони збудовані багато років тому і технологічне обладнання на них не відповідає сучасним вимогам.

На переважній частині (95 %) об'єктів розміщують як побутові, так і промислові відходи. Часткову сепарацію чи попередній відбір відходів здійснюють лише на деяких об'єктах. Низьким є рівень спеціалізації в розміщенні відходів. Відходи не сортують майже на жодному з об'єктів. Водночас сепарація відходів стає просто необхідною для реалізації їх переробки. Крім звичайних компонентів – паперу, пакувальних матеріалів,

пластмас, скла тощо, у смітті зростає кількість відпрацьованих електроприладів, акумуляторів та елементів живлення, які містять токсичні метали.

Окремою проблемою є відходи медичного сектору, які створюють підвищену небезпеку для навколишнього середовища та людини. Кількість їх не така вже значна за масою, але вони потребують повного вилучення та знищення. Нагальним є завдання належного поводження з відходами ветеринарії, тваринництва, й птахівництва зокрема, та запобігання поширенню інфекційних хвороб і перенесенню їх від тварин до людини.

Сучасним головним принципом використання природних ресурсів у країнах ЄС стала так звана дематеріалізація економіки, спрямована на збереження природного капіталу. Для оцінки стану використання природних ресурсів використовують фізичні індикатори «індустріального метаболізму», вводять «рахунки матеріальних потоків» і відповідні індекси для оцінки їхніх змін. Порівнюють «фізичні індикатори» з «монетарними індикаторами», що врешті-решт відображають показники «екоєфективності» використання матеріалів і продуктивності ресурсів. Використання природних ресурсів слід розглядати в єдиному метаболічному ланцюзі – добування сировини – трансформація в продукти економіки – поховання матеріалів як відходів у навколишньому середовищі.

Питання поводження з відходами, політика регулювання, спрямована на істотне зменшення їх утворення та використання як вторинних ресурсів, стали нормою для країн ЄС. Спрямувальна роль держави реалізується через низку економічних важелів стимулювання (як штрафних санкцій і платежів, так і пільг), жорстких норм і стандартів щодо технологій та кінцевих продуктів. Максимальну підтримку з боку урядів і громадськості мають виробники, що запроваджують екологічно прийнятну технологію з високим ступенем запобігання утворенню викидів і відходів та починають випускати «екологічну» продукцію. У цих країнах запроваджені роздільне збирання (попереднє сортування) побутових відходів, розгалужена сфера приватного бізнесу переробки відходів і використання їх як вторинної сировини. Можна виділити такі головні напрями у поводженні з відходами – використання як вторинної сировини, як заміника палива для виробництва енергії та компостування. Спільне застосування таких підходів дає змогу істотно зменшити обсяг відходів, найголовніше – відходів побутового сектору, які треба вивозити на звалища.

Україна має законодавчу базу щодо поводження з відходами та приєдналась до низки міжнародних конвенцій з даної проблеми, що в цілому відповідає світовим підходам. Держава декларує забезпечення повного збирання і своєчасного знешкодження та видалення відходів, а також дотримання правил екологічної безпеки під час поводження з ними; зведення до мінімуму утворення відходів і зменшення їхньої небезпечності; забезпечення комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів; сприяння створенню об'єктів поводження з відходами; обов'язковий облік відходів на основі їх класифікації та паспортизації.

Держава та її територіальні громади є власником відходів, які утворюються на об'єктах державної власності чи розташовані на території України і не мають власника або власник яких невідомий. Від імені держави управління відходами, що є державною власністю, здійснює Кабінет Міністрів України відповідно до закону. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають вести облік «нічних» відходів і відповідають за комплексне використання таких відходів, додержання умов поводження з ними та запобігання негативному впливу їх на навколишнє природне середовище і здоров'я людей.

Стаття 22 Закону «Про відходи» передбачає створення інституту «Спеціально уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами», зокрема Центрального органу виконавчої влади у сфері поводження з відходами та його органів на місцях. Закон покладає на цей орган достатньо широкі повноваження та відповідальність, але такої структури ще не створено. Тому в Україні немає належної координації діяльності у сфері поводження з відходами, а обов'язки щодо такої діяльності розпорошені між різними органами влади, для яких вона не є пріоритетом. Не сформований ринковий механізм поводження з відходами як вторинними ресурсами, відсутня підтримка використання в Україні власних і світових наукових розробок і технологій переробки відходів.

Не створені дієві механізми визначення нормативів плати за утворення відходів, які б мали стимулювати виробників. Передбачена національна інформаційно-аналітична система і банк даних щодо обсягів утворення та поводження з відходами й відповідна паспортизація перебувають у стані розробки. Під час обстеження деяких місць зберігання відходів виявляється істотна розбіжність між очікуваним та реальним обсягом відходів або токсичних речовин.

Не налагоджена належна експертиза документації на будівництво і реконструкцію підприємств та установок щодо дотримання вимог законодавства й нормативів у сфері поводження з відходами та мінімізації їх утворення. Закон забороняє «вводити в дію нові і реконструйовані підприємства та інші об'єкти, не забезпечені устаткуванням і технологіями для безпечного поводження з відходами», що практично не виконується в реальному житті.

Закон проголошує «організаційно-економічні заходи щодо забезпечення утилізації відходів і зменшення обсягів їх утворення», зокрема «надання суб'єктам підприємницької діяльності, які утилізують, зменшують обсяги утворення відходів і впроваджують у виробництво маловідходні технології відповідно до законодавства податкових, кредитних та інших пільг; надання податкових, кредитних та інших пільг суб'єктам підприємницької діяльності, які здають відходи як вторинну сировину та збирають і заготовляють такі відходи; надання можливості залишати частину коштів від платежів за розміщення відходів на фінансування заходів щодо утилізації відходів і зменшення обсягів їх утворення відповідно до

обґрунтованих інвестиційних проектів і програм». Усі ці важелі на практиці не задіяні.

Отже, на підставі аналізу виконання тільки одного Закону «Про відходи» можна зробити загальний висновок про майже повсюдне невиконання прогресивних положень законодавчих актів щодо поводження з відходами. Низка державних і галузевих програм, які діють в Україні, сформовані хаотично, передбачене фінансування таких програм забезпечується за залишковим принципом і часто є «добровільним», дієвий контроль за виконанням запланованих заходів відсутній. Можна стверджувати, що зміст і практика виконання таких програм не дадуть змоги вирішити означені нагальні питання поводження з відходами.

Основні проблеми у галузі поводження з відходами:

- недосконалість механізму збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів, що призводить до збільшення обсягів їх накопичення;
- відсутність екологічно безпечних методів та засобів поводження з відходами, що призводить до підвищення техногенних та екологічних ризиків;
- низькі темпи впровадження маловідходних технологій, створення інфраструктури у сфері поводження з відходами, зокрема небезпечними;
- недосконалість законодавства та системи державного регулювання у сфері поводження з відходами;
- відсутність єдиного органу, на який покладено функції у сфері поводження з відходами.

У 2012 році здійснювались заходи з удосконалення законодавчого та нормативно-правового забезпечення сфери поводження з побутовими відходами, зокрема:

– Верховна Рада України ухвалила Закон України від 2 жовтня 2012 року № 5402-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму правового регулювання та посилення відповідальності у сфері поводження з відходами», який: заборонив захоронення неперероблених (необроблених) побутових відходів та встановив адміністративну відповідальність з 1 січня 2018 року за захоронення неперероблених (необроблених) побутових відходів<sup>1</sup>;

– прийнято Наказ Мінрегіонбуду від 4 травня 2012 року №196 «Про затвердження Правил експлуатації об'єктів поводження з побутовими відходами» (zareestrovаний в Міністерстві юстиції України 24.05.2012 за №821/21133). Передбачається, що реалізації положень наказу на практиці створить правові підстави та умови експлуатації об'єктів перевантаження, сортування побутових відходів та перероблення органічної складової, що є у складі побутових відходів із урахуванням сучасних вимог поводження з відходами, сприятиме підвищенню рівня екологічної та санітарної, пожежної

---

<sup>1</sup> <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5402-17>

безпеки, створенню належних умов праці персоналу цих об'єктів, привабливості ринку у сфері поводження з відходами для суб'єктів господарювання;

– під тиском громадськості підготовлено у 2012 році та прийнято Наказ Мінрегіонбуду від 22 січня 2013 року № 15, яким затверджено «Методичні рекомендації щодо збирання відходів електричного та електронного обладнання, що є у складі побутових відходів».

Методичні рекомендації розроблено для місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які розробляють та затверджують схеми санітарного очищення населених пунктів, місцеві програми поводження з побутовими відходами, організовують збирання і видалення побутових та інших відходів, у тому числі відходів дрібних виробників, а також здійснюють роздільне збирання корисних компонентів цих відходів, сприяють роз'ясненню законодавства про відходи серед населення, створюють необхідні умови для стимулювання залучення населення до збирання і заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини.